

УДК 347.97

В. Т. Маляренко,

доктор юридичних наук,

професор, член-кореспондент Національної академії правових наук,

Голова Верховного Суду України у відставці

ЩОДО ТЕНДЕНЦІЙ «РЕФОРМУВАННЯ» УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Як відомо, судочинство не існує у вакуумі. Його ефективність тісно пов'язана з адвокатурою та прокуратурою, слідчими, розшуковою службою, з експертними установами та виконавчою системою. Автори реформ судочинства мають це знати. Тож зміни в судочинстві мають бути узгодженими в зазначених сферах.

Ключові слова: українське судочинство, Верховний Суд, вищі суди, оцінювання судів.

Загалом про ситуацію

У результаті реформування сваволі, судових помилок, бюрократизму, тяганини й хабарництва мають виникнути нові процесуальні правила та процедури, які стануть прогресивними та корисними для суспільства й максимально унеможливають названі негативні явища, а ще приведуть до серйозних економічних та політичних змін. Судова реформа має бути закінченою та послідовною, повинна відповідати реаліям життя та запитам суспільства. Чи може похвалитися таким підходом Україна? На жаль, ні. У першу чергу, звертає на себе увагу той факт, що протягом останніх 28 років жодна влада в Україні так і не здійснила не лише ґрунтового, а навіть і поверхового дослідження в судовій та правоохоронній системах щодо проблем і явищ, які там існують, та їх причин. Ініціюючи певні законопроекти, ніхто не спромігся подумати про наслідки від них. Ніхто не вважав необхідним запитати суддів про те, що треба зробити, аби правосуддя було успішнішим, а їхні пропозиції традиційно відкидаються без будь-якого обговорення.

Як видно з даних, отриманих від міжнародних структур, Україна має найгірші показники у судочинстві серед інших (сусідніх) країн Європи. Європейський досвід у нас ґрунтовно не досліджують, не вивчають, до рекомендацій не прислу-

ховуються. Підготовку законопроектів про зміни в судочинстві здійснювали декілька років різні люди, які, як правило, мало відомі суспільству, не є авторитетними, невідомо, які вони мають знання та досвід. Їх законопроекти не піддавалися аналізу, не обговорювалися в наукових та громадських колах. А тому вони залежали від власного інтелекту, знань, досвіду, амбіцій, уявлень авторів цих проектів.

Реформа заради реформи

При окремих президентах України створювалися навіть цілі концепції реформування судової системи. Але далі їх затвердження справа не рухалася. До того ж, при кожній новій владі напрацьована концепція, як правило, відкидалася, бо ніхто не вважав за потрібне її дотримуватися. А вся суть такого «реформування» зводилася до одного — заміни одних суддів на інших, причому в основному на тих, хто жодного разу в житті самостійно не приймав судових рішень.

Тут ігноруються базові конституційні та міжнародні правові норми щодо незалежності суддів. Чого варте позбавлене правової логіки, абсолютне й безглузде рішення, яке не має аналогів у світі, про викидання з назви «Верховний Суд України» слова «України» і появи на тій основі ілюзії про створення іншого суду

з позбавленням повноважень нічим не скомпрометованих суддів-професіоналів, які б могли працювати ще 10, а може й більше років.

Отже, виникла нова структура під назвою Верховний Суд невідомої держави. При цьому не можна викреслити з історії нашої країни той факт, що протягом багатьох десятиліть Верховний Суд України забезпечував законність і правопорядок у державі, унеможлиблював конфлікти, реабілітував тисячі безвинно репресованих людей тощо. І, як правило, рішення ВСУ були бездоганними. За всі останні 28 років його існування жодного його суддю не звинуватили в якомусь злочині. Саме Верховний Суд України завдяки своєму авторитету зумів отримати у своє підпорядкування Кловський палац і надати йому належного вигляду, отримати й реконструювати інші приміщення, створити автобазу, їдальню та правову бібліотеку, а також технічно оснастити робочі місця, тобто створити всю матеріальну базу для відправлення правосуддя на найвищому рівні. І ось цей суд знищили, завдавши колосальної шкоди і судочинству, і державі, скалічивши долі багатьох людей.

Це знищення було б зрозумілим, якби, наприклад, замість однієї системи влади створили іншу. Але система влади не змінена. Конституція говорить, що Україна продовжує бути демократичною, соціальною і правовою державою. Прихід до влади того чи іншого президента не змінює систему влади. За таких обставин знищення Верховного Суду України — це, фактично, акт сваволі, за який винні мають понести відповідальність. Особливий цинізм проявляється щодо тих суддів ВСУ, які, незважаючи на шалений тиск, не звільнилися з посад, бо обрані довічно й не бачать поки що себе у відставці. Їх позбавили повноважень здійснювати судочинство, але передбачений у таких випадках посадовий оклад не виплачують.

Знищення Верховного і вищих судів

Особлива мова — про вищі суди. Їхнє знищення ґрунтується на постулаті, що

в державі має бути лише три судові інстанції: перша, апеляційна та касаційна. Це надзвичайно формальний і хибний підхід, який призведе до великої кількості невинуватених судових помилок, а також до збільшення потоку звернень до європейських структур. Справа в тому, що у світі не існує жорсткого стандарту щодо кількості судових інстанцій. Кожна країна вирішує це завдання з урахуванням своїх особливостей. Кількість судових інстанцій залежить від рівня незалежності суддів, їх знань та досвіду, а також від рівня прокуратури та адвокатури тощо. Три інстанції можливі там, де бездоганно працюють апеляційні та касаційні суди. Там, де цієї бездоганності немає, судових інстанцій має бути стільки, скільки треба для того, аби виправляти всі судові помилки.

Створення вищих судів в Україні було правильним виправданим рішенням. У ході «реформації» фактично визнано, що без них обійтися неможливо, але з метою пом'якшити суддів їх перейменували на касаційні суди і ввели у Верховний Суд, створивши громіздку, складну й малозрозумілу структуру. Можливо, я недостатньо обізнаний, але не знаю іншої країни світу, окрім України, де б у складі Верховного Суду було чотири касаційні суди і вищий над ними суд. Тобто суд у суді — це щось надто оригінальне. Слід звернути увагу, що Конституцією України не передбачено касаційних судів у складі Верховного Суду, як не передбачено і Великої Палати у Верховному Суді. Що таке Велика Палата у ВС? Це, фактично, друга касаційна інстанція. Саме вона є Верховним Судом. Її наявність підтверджує правильність створення свого часу вищих судів. Потрібно було лише вказати в Конституції України статус Верховного Суду України як надзвичайної касаційної інстанції, а не знищувати ВСУ та вищі суди.

Щодо оцінювання судів

Багато уваги в ході «реформування» судочинства приділено атестації суддів, їх оцінюванню. Щодо кандидатів у судді, суддів-кандидатів на переведення у

вищі інстанції — це є правильним кроком. Але оцінювання, переатестація суддів, які обрані довічно, є акцією антиконституційною — це є посяганням на їх незалежність, це тиск на них. Постійні атестації і переатестації, оцінювання й звільнення, зміна статусу судді, перебування декількох сотень суддів найвищої кваліфікації, що усунуті від здійснення правосуддя, у підвішеному стані, вбивають правосуддя. Суддя за таких обставин не відчуває захищеності та перспективи, він боїться того, що, як би він не працював, будь-якого дня може бути звільненим із посади. У зв'язку з цим зростає зневага до влади, держави і правосуддя. А це призводить до зростання корупційності, погіршення стану судочинства.

Із метою забезпечення судової системи повноцінними суддями, збільшення довіри суспільства до них, думаю, мають змінитися підходи до комплектування і діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Зараз це робиться нескінченно, хаотично й безсистемно, процедура відбору людей у суддівський корпус надзвичайно громіздка, а остаточне рішення влади про комплектування цієї комісії за участі іноземців загалом шокує. Бо це — зневага до власного народу, недовіра до нього, підкреслення того, що серед цього народу не можна знайти чесну й сумлінну людину. Це смішне, але й сумне, водночас, рішення ґрунтується на довічній моралі українця, що «в сусіда і хата біліша, і жінка миліша», що в «сусіда і діти розумніші, та й загалом усе краще». Коли ж закінчиться цей примітивний підхід і меншовартість? У зв'язку з цим рішенням згадуються такі випадки в історії нашого народу. Так, згідно з «Повістю временних літ» Нестора Літописця, на зорі нашої державності на Русі був повний хаос і з метою наведення порядку були запрошені іноземці-варяги на чолі з Рюриком та іншими. Ці варяги прийшли і стали встановлювати свої порядки. У результаті цього «порядку» на 1223 рік, тобто на рік першого приходу монголів і битви на річці Калка, за свідченням українських істориків, на

Русі було більше 250 нікчемних «державок», які тільки те й знали, щоб чубаритися між собою. Саме роздробленість була результатом правління іноземців і причиною монгольського розгрому та подальшого існування нашої землі у складі інших держав.

Другий приклад — це запрошення німців для допомоги в наведенні порядку в часи Грушевського та Скоропадського. Чим це закінчилося — розумним людям відомо, а тому я не буду розповідати. Запрошення іноземців для наведення порядку в судочинстві України може закінчитися тим, що вони самі забажають стати суддями і прокурорами, губернаторами, міністрами, президентами. Бережи нас Боже від такої перспективи.

Знищення Верховного Суду України та вищих судів, ускладнення процедури набору суддів, їх оцінювання й атестації, інші малозрозумілі зміни в системі правосуддя призвели до жахливих результатів. Довіра людей до правосуддя як була мізерною, так і залишилася такою, доступність до правосуддя теж не змінилася, потік звернень громадян до Європейського суду з прав людини залишається таким же високим, відсоток виконання судових рішень не зростає, а судові процеси як тягнулися роками, так і тягнуться. А в «новоствореному» Верховному Суді кількість нерозглянутих справ скорочується надто повільно. А при скороченні суддів наполовину, швидше за все, ці багатотисячні залишки будуть лише збільшуватися.

Як видно з даних, оприлюднених на недавньому з'їзді суддів, на сьогодні в Україні існує понад дві тисячі вакансій суддів, тобто майже кожне третє місце вакантне. При цьому судді продовжують масово звільнятися з посад. А через відсутність суддів паралізована робота 16 судів, а в 123 судах працює менше половини складу суддів. При цьому Вища кваліфікаційна комісія суддів нескінченно «оновлюється», переводиться з одного статусу в інший. Повторюю, нинішній стан невизначеності та заформалізованості, громіздка процедура відбору

кандидатів у судді фактично паралізують процес оновлення суддівського корпусу — це і є результат «реформи».

У той самий час у підвішеному стані, стані відсторонення від здійснення суддівських повноважень, перебуває велика кількість висококваліфікованих, нічим не запламбованих суддів-професіоналів Верховного Суду України та трьох вищих судів України. А вже скоро до них додадуться ті судді Верховного Суду, що не потраплять до числа ста визначених новим законом. Що характерно, законодавець робить вигляд, що цих суддів не існує і тому їх долю вирішувати не поспішає. Не поспішає він вирішувати й долю тих суддів, які відпрацювали п'ять років, показали себе здібними здійснювати правосуддя в статусі обраних довічно та тих кандидатів у судді, що пройшли навчання в Національній школі суддів України.

Замість висновку

Аналіз тих змін, які здійснюються в судочинстві України, свідчить про те, що всі вони відбуваються спонтанно, непослідовно і хаотично. Одні суди створюються, інші ліквідуються. Один суддів набирає, інший їх виганяє. Один каже, що треба двісті суддів для повноцінного щастя, другий заперечує — ні, тільки сто. І ніхто нікого не слухає, не вивчає, не досліджує, не прогнозує. При цьому ніхто не хоче бачити скалічених долів сотень і тисяч людей. І це робиться в євро-

пейській, демократичній, правовій державі.

У той самий час у світі накопичений величезний досвід покращення судочинства. Є мирові судді, є відновне правосуддя, є третейське судочинство, є багато варіантів позасудового залагодження конфліктів тощо. Але в Україні весь цей досвід ігнорується. Натомість усе «реформування» зводиться до заміни людей та ускладнення процедури заповнення вакансій. Але, як свідчить той самий світовий досвід, шляхом заміни людей не можна, як казав один кіногерой, «зробити ніжку маленькою, а душу великою». Зміну на краще може зробити лише зміна системи влади й економіки. У світі існують дві системи влади й економіки: інклюзивна й екстрактивна. За інклюзивної системи всі інститути влади та економіки спрямовуються на забезпечення інтересів більшості населення в державі. За екстрактивної системи, навпаки, усі інститути влади й економіки спрямовуються на забезпечення інтересів меншості населення. Наразі в Україні створена екстрактивна система влади й економіки, спрямована на забезпечення інтересів невеликої кількості олігархічних кланів, які тримають у руках всю економіку і владні структури. За таких обставин можна змінювати президентів, прем'єрів, прокурорів, суддів навіть щоденно, але нічого не зміниться на краще. Бо олігархат не зацікавлений у таких змінах.

Малярєнко В. Т. О тенденциях «реформирования» украинского судопроизводства. Как известно, судопроизводство не существует в вакууме. Его эффективность тесно связана с адвокатурой и прокуратурой, следственными, розыскной службой, с экспертными учреждениями и исполнительной системой. Авторы реформ судопроизводства должны знать это. Поэтому изменения в судопроизводстве должны быть согласованы в указанных сферах.

Ключевые слова: украинское судопроизводство, Верховный Суд, высшие суды, оценки судов.

Malyarenko V. T. On the trends of «reform» of the Ukrainian legal proceedings.

As you know, legal proceedings do not exist in a vacuum. Its effectiveness is closely linked with the legal profession and the prosecutor's office, investigative services, the search service, with expert institutions and the executive system. Authors of judicial reform should know this. Therefore, changes in legal proceedings should be agreed in these areas.

Key words: Ukrainian legal proceedings, Supreme Court, higher courts, court evaluation.